

Мая МИЦОВА

Русенски университет „Ангел Кънчев“, Русе, България
mmitsova@uni-ruse.bg

СЪВРЕМЕННИ АСПЕКТИ НА КУЛТУРНИЯ ШОК – ИНТЕРКУЛТУРНАТА КОМПЕТЕНТНОСТ КАТО СРЕДСТВО ЗА ПО-БЪРЗА АДАПТАЦИЯ КЪМ ЧУЖД КУЛТУРЕН КОНТЕКСТ

Maya MITSOVA

Angel Kanchev Ruse University, Ruse, Bulgaria

CONTEMPORARY ASPECTS OF CULTURE SHOCK – INTERCULTURAL COMPETENCE AS A MEANS FOR FASTER ADAPTATION TO A FOREIGN CULTURAL CONTEXT

Enhancing intercultural competences and cross-cultural training have become a key component of one's self-improvement and personal development in Bulgaria at present, when our society is undergoing unprecedented migration of people who undeniably overcome a transitional period of **culture shock**. Our future will depend on our adaptability and capability to exist in a multicultural environment. To be successful in today's world and capable of preventing conflict situations due to intercultural miscommunication, to facilitate understanding and improvement of cross-cultural relations, it is of utmost significance to cultivate and advance intercultural competences.

Key words: *culture shock, intercultural competences, cross-cultural communication*

Един от основоположниците на изследванията в областта на межкултурната комуникация, Едуард Хол, още в средата на 20 век осъзнава необходимостта от специфични качества и умения у хората, на които се налага да работят в чужда културна среда, а също така и от важноста на предварителното обучение за изграждането на такива качества и умения (Hall 1959). В България първи обемни научни изследвания с емпирични данни за интеркултурната компетентност на български граждани, работещи в чужбина, се правят едва с падането на Желязната завеса (Кръстев 1990) – „Комуникативна компетентност в новой етнокультурной среде“. Допреди това, поради относителната затвореност на българското общество, представите за интеркултурна комуникация и идеята за интеркултурна компетентност на болшинството българи се изграждат най-вече чрез опосредстваното запознаване с чужди култури под формата на общуване с чуждестранно изкуство и литература, чуждоезиково обучение, както и от споделеното от ограничен кръг българи, учещи или работещи в чужбина.

Актуалността на въпроса за изграждането на интеркултурна компетентност на българина, обучението в сферата на крос-културната комуникация и развитието на интеркултурни компетенции е повече от очевидно в днешния глобален свят, преживяващ безпрецедентни миграционни процеси на населението, което неминуемо преминава в една или друга степен период на **културен шок**. Бъдещето ще зависи от способността ни да се интегрираме максимално успешно в различен културен контекст, който с всеки ден става все по-динамичен и многостранен, и от приспособяемостта ни в многокултурна среда. Все по-пъстра и многообразна ще е картината на социалните ни, служебни и междуличностни отношения, в които, по ред причини, способността за добра межкултурна комуникация ще играе ключова роля.

Съществуването на проблем като „културен шок“ и неговите производни никога в най-новата ни история не са засягали такъв значителен дял от българското население. Разбирането на концепта „културен шок“ в обществото не съответства на значението, което му придават специалистите в областта. Под „културен шок“ неспециалистите разбират „неловък или объркващ епизод при общуване с чужда култура“. Изследователите в сферата на крос-културната комуникация влагат доста по-различно и обширно значение в този термин.

Интеркултурната компетентност не е природна даденост. Този тип емоционална интелигентност е специфична и се придобива най-вече в досег с чужда култура. За да е възможно преодоляването на **културния шок** и безпроблемна евентуалната акултурация в чужд културен контекст, както и за да сме подготвени за комуникация с представители на чужда култура в родната културна среда, е необходимо да бъдат развити добри умения за межкултурно общуване. Придобивайки такова познание, ще сме способни да разбираме и културния шок, който преживява чужденецът у нас. Това е възможно посредством допълнителни обучителни стратегии и подготовка за срещата с чужда култура.

Не на последно място, от особена важност е познанието за т. нар. „обратен (реверсивен) културен шок“, който неминуемо преживяват завръщащите се в родния културен контекст българи, прекарвали значителен период от време в чужбина. Това е проблем, на пръв поглед незначителен, който понастоящем се negliжира напълно от специалисти в сферата на психологията и социологията, а лежи в основата на редица психологически проблеми за отделния индивид, преодоляващ такова състояние, и би могъл да доведе дори до сериозни социални проблеми, предвид огромния брой членове на обществото, засегнати от него.

Акумулираният социален капитал през последния четвърт век, когато значителна част от българските граждани по една или друга причина са натрупали житейски опит в чужда културна среда, може и следва да бъде интегриран и усвоен в нашето общество, в което категорично съществува необходимост от развитие на интеркултурна компетентност и разбиране за явлението „културен шок“, както в бизнес сферата, така и образованието, а и в редица други сфери.

The Silent Language (1959) – един от основополагащите трудове в областта на интеркултурната комуникация, е писан в ерата на маккартизма,

и, както и в предходния труд на Едуард Хол в съавторство с Джордж Трейгър, публикуван през 1953 (*The Analysis of Culture*), аудиторията, за която е предназначен, е един съвсем различен свят от днешния – разделен, мнителен и скован от предразсъдъци и стереотипи; свят, опитващ се да забрави ужасите на Втората световна война и прокламиращ разбирателство и добронамереност между различните нации. Но докато новите за времето технологии сближават съвсем буквално света, съкращавайки полета от Лондон до Ню Йорк на три часа, светът в крос-културно отношение през онази епоха все още е на такова ниво, че в столицата на днешна обединена Европа, Брюксел, може да се разгледа „човешка зоологическа градина“ (през 1958 г., по време на Световното изложение, е пресъздадено село в Конго, като „жителите“ му са разглеждани от посетителите на тази „човешка зоологическа градина“ не съвсем като човешки същества.)

И ако за един от най-великите и човеколюбиви български писатели в края на 19 век е обяснимо и простимо, че в творбата си „До Чикаго и назад“ (1894) описва афроамериканците, които вижда, с недопустими днес сравнения и епитети, то в началото на новото хилядолетие ние трябва да си даваме сметка за огромните промени, които е преживял съвременният цивилизован свят за малко повече от век, и колко шокиращ, например, за един полит-коректен американец в наши дни е фактът, че заглавието „Десет малки негърчета“ на Агата Кристи на български език е преведено съвсем дословно и не е претърпяло никаква полит-коректна редакция за разлика от всички преводи на други езици.

Тези два малки примера от литературата ни дават да разберем, че процесът на опознаване на чуждата култура води и до себепознание – осъзнаване и осмисляне на родната култура и преодоляване на евентуални етноцентристки нагласи. Колкото повече знаем за чуждата култура, толкова по-добре бихме били подготвени за срещата с нея; осмисляйки в сравнение чуждата и родната култура, бихме могли да преодолеем по-лесно периода на културна адаптация, т. нар. „културен шок“.

В същината си развиването на интеркултурна компетентност е сравнението между своята и „другата“ култура и пренастройването на собствените реакции, действия и оценки (Wald, Bochner, Furnham 2005), при срещата с „другостта“.

Докато не излезем от аквариума на собствената си култура, не бихме могли да „прогледнем“ с разбиране чуждата. Ако имаме претенции за цивилизованост, сме длъжни да направим усилия в тази посока, макар напълно обективно това да не е възможно, тъй като околният свят за нас е видим, единствено през призмата на собствената ни култура. Всеизвестната метафора за рибата в аквариума, която не си дава сметка, че е заобиколена от вода, е използвана от много автори в сферата на културологията, антропологията, психологията и социологията като обяснение за предизвикателствата и трудностите в междукултурната комуникация.

Изследователите в тази сфера споделят мнението, че интеркултурната компетентност не се състои единствено от знания и способности, а представлява

съвкупност от нагласи, ценности и поведенчески умения, които успешно се прилагат в даден интеркултурен контекст (Ганева 2015: 13)

Интеркултурната компетентност няма пределна величина на владеене и винаги би могла да бъде доусъвършенствана, тъй като съществува огромно разнообразие от културни позиции, които „другите“ могат да заемат. Особено важно е да разбираме и да си даваме сметка колко ние сме непознати и „други“ за чуждестранните събеседници и как това би довело до межкултурни недоразумения, дори конфликтни ситуации. Иначе казано, винаги е възможно да се придобие ново знание и да се натрупа допълнителен опит, да се обогатят разбиранията и интеркултурните умения.

Интеркултурната компетентност се асоциира с откритост към света и по-широки разбираня за него (Caligiuri, Jacobs, Fag 2000) като наличие на по-ниски нива на етноцентризъм и възприемчивост към чуждата култура. Някои личностни качества, както още в средата на 20 век заключава Едуард Хол, като оптимизъм, отвореност, екстраверсия и др. са предпоставка за лесно достигане на по-високи нива на интеркултурна компетентност.

Владеенето на един или повече чужди езици също в повечето случаи е свързано с наличие на по-високи нива на интеркултурна компетентност (Ганева 2015). Основен елемент от развитието на такава компетентност е чуждоезиковото обучение, което естествено е съпътствано от запознаване и с чуждата култура, но с цел изграждането на висока интеркултурна компетентност, в учебното съдържание по чуждоезиково обучение следва да бъде обхванат и усвоен широк спектър от културно-специфични аспекти на езика, а не единствено чисто лингвистичните му трудности. Особено важно е да бъде развито умението за разпознаване и разбиране на невербалните аспекти на межкултурно общуване (Hall 1953, 1959), както и да бъдат овадяни задълбочено елементите на речевия етикет (Славянова 2016).

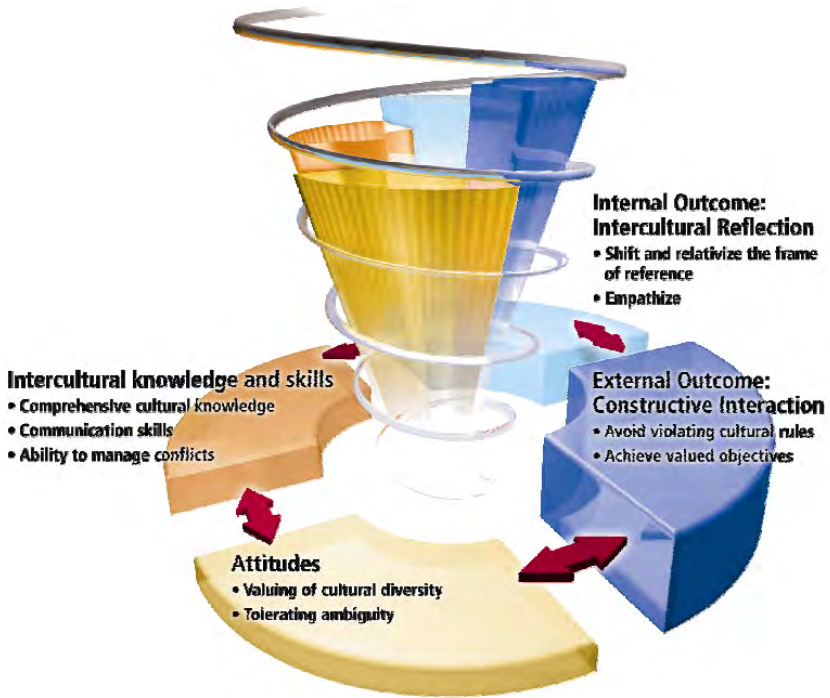
Множество изследвания в световен мащаб и вече установена дългогодишна практика доказват, че интеркултурната компетентност може да се развие чрез: интеркултурни тренинги, като се натрупа интеркултурен опит (Ганева 2015), чрез посещения в международни училища, международни институции, установяването и поддържането на взаимоотношения с широк кръг хора от различни култури и др. Глобалният (вече) пазар на труда високо цени опит, придобит в интеркултурна среда. Опит в чужд културен контекст се оценява също така и като сериозно предимство от редица престижни университети при приема на международни студенти.

Общуването с представители на други култури е предпоставка за личностно развитие и усъвършенстване. Добрата интеркултурна компетентност означава разбиране и правилно интерпретиране на културните особености и мироглед на другите, като това дава възможност за развитие на особена чувствителност и осъзнаване на собствената личност. Хората с високо ниво на интеркултурна компетентност са в състояние да използват своите срещи с другите, за да разширяват познанията си и да размишляват критично за своята собствена културна перспектива (Ганева 2015: 22).

Такова личностно развитие и обогатяване в огромна степен позволява по-лесното преодоляване на културния шок, но в никакъв случай не би могло да го предотврати или избегне. Културният шок, разбран като „период на адаптация в чужда културна среда“, е изпитание, за което дори хората с добре развита интеркултурна компетентност невинаги са подготвени, а в огромното болшинство от случаите не успяват да го преодолеят безпроблемно.

Спиралата на развитието на интеркултурното познание, описана в доклада на фондациите „Бертелсман“ и „Карипло“ (Bertelsmann Stiftung, Fondazione Cariplo) – „Интеркултурната компетентност – ключовата компетентност в 21. век ?“, илюстрира ясно различните аспекти на личностното развитие при усъвършенстването на интеркултурната компетентност:

„Желанието да се промениш“, подчертава Янг Ким, е ключово за успешната културна адаптация (Kim 2001: 221-237). Желанието за промяна обаче

Отношение/Позиция

- Оценяване на културното разнообразие
- Толериране на неяснота

Интеркултурно знание и умения

- Обширни културни познания
- Комуникативни умения
- Умение да се овладяват конфликти

Вътрешен резултат: интеркултурна рефлексия

- Промяна в основополагащи категории за сравнение
- Емпатия

Външен резултат:

- Конструктивно взаимодействие**
- Избягване нарушаването на културни правила

невинаги е присъщно на българина; от гледна точка на народопсихологията в голяма степен възникват трудности за реализацията на това желание, свързани с отвореността и възприемчивостта към чуждата култура.

Горната предпоставка е обусловена и зависи и от основанието за престоя в чуждата страна (култура). „Имигрантите очакват престоят им да е перманентен, което допълнително усилва чувството за несигурност.“ (Tange 2005) Това чувство на несигурност е съпроводено от редица други психологически фактори, които съпътстват преодоляването на периода на културен шок.

След първоначалната еуфория на откривателство настъпва време, в което въодушевляването от запознаването с новата култура постепенно бива изместено от „културен шок“, който е „чувство, произтичащо от осъзнаването на недостатъчните познания за справяне в новата културна обстановка.“ (Питерова 2014; Tange 2005; Ward, Bochner, Furnham 2005) И това чувство съвсем невинаги е свързано с недостатъчни чуждоезикови умения или знания за културата на страната приемник. Симптомите на културен шок могат да бъдат физически (заболявания и физическо напрежение), както и психологически – фрустрация, носталгия, депресия (Varner & Beamer 2005; Питерова 2014), но според наблюденията на Морийн Гърдъм в *Communication across Cultures* „това е неминуема основна част от акултурацията“ (Guirdham 1999: 287).

За жалост последствията от културния шок не попадат във фокуса на внимание при обучението на международни студенти или при подготовката на представители на бизнеса за интеркултурна комуникация и престой в чужбина, нито са в обсега на специалисти от областта на психологията и социологията. На български език са голяма рядкост специализирани издания в помощ на психотерапевти, работещи с деца и/или възрастни, преминаващи през такива преходни етапи, поради различни житейски обстоятелства. В момента в България обаче делът на хората, нуждаещи се от подкрепа в тази насока, достига приблизително една пета от населението на страната, което по една или друга причина живее и работи в чужда културна среда.

Запознаването с различните аспекти на културната адаптация и анализването на методи за по-безпроблемно преминаване през периода на акултурация са от изключително значение за успешната реализация на модерния човек в 21 век. В ерата на глобализация е неминуем сблъсъкът с елементи на културен шок в бизнес комуникацията, социалния живот и културния обмен.

„Интеркултуралността“, както Ханне Танге нарича придобитите компетенции и интегрираност в страната-приемник, са сериозен „социален капитал“, който би могъл да се „инвестира“ в страната, ако е добре изучен и анализиран, а именно в социалните науки и редица други области.

Обучението и предварителната подготовка с цел овладяване на умения за межкултурна комуникация са от особена важност в началото на новото хилядолетие, когато във всички сфери на живота се натъкваме на необходимостта от интеркултурни компетенции – в академичните среди, в глобализирания бизнес, в ежедневно ни общуване.

ЛИТЕРАТУРА // BIBLIOGRAPHY

- Ганева 2010:** Ганева, З. Социални идентичности и психично благополучие, Валдекс ООД. <http://www.elbook.eu/images/book10.pdf> // **Ganeva 2010:** Ganeva, Z. Sotsialni identichnosti i psihichno blagopoluchie, Valdeks OOD.
- Ганева 2015:** Ганева, З. *Основни стадии в развитието на интеркултурната чувствителност*, Българско списание за образование, брой 1; http://www.elbook.eu/images/Zornitza_Ganeva.pdf // **Ganeva 2010:** Ganeva, Z. *Osnovni stadii v razvitiето na interkulturnata chuvstvitelnost*. Balgarsko spisanie za obrazovanie, broj 1; http://www.elbook.eu/images/Zornitza_Ganeva.pdf
- Кръстев 1990:** Кръстев, В. Комуникативная компетентность в новой этнокультурной среде. дисертационен труд: 22.00.01 / Ин-т социологии АН СССР. – Москва, 1990. – 24 с.: ил. РГБ ОД, 9 90-7/4096-3 // **Krastev 1990:** Krastev, V. Kommunikativnaya kompetentnost v novoy etnokulturnoj srede. dissertatsionen trud: 22.00.01 / In-t sotsiologii AN SSSR – Moskva, – 24 s.: il. RGB OD, 9 90-7/4096-3
- Питерова 2014:** Питерова, Ю. *Культурный шок: особенности и пути преодоления*. *Электронный научный журнал Наука. Общество. Государство. esj.pnzgu.ru 2014 № 4 (8)* // **Piterova 2014:** Piterova, Yu. *Kulturny shok: osobennosti i puti preodolevaniya*. *Elektronny nauchny zhurnal Nauka. Obshtestvo. Gosudarstvo. esj.pnzgu.ru 2014 № 4 (8)*
- Славянова 2015:** Славянова, Л. *Ролята и мястото на речевия етикет в межкултурното общуване; електронно списание LiterNet, 12.03.2017, № 3 (208)* <http://litenet.bg/publish31/liliana-slavianova/rechevi-etiket.htm> // **Slavyanova 2015:** Slavyanova, L. *Rolyata i myastoro na recheviya etiket v mezhdukulturnoto obshtuvane; elektronno spisanie LiterNet, 12.03.2017, № 3 (208)* <http://litenet.bg/publish31/liliana-slavianova/rechevi-etiket.htm>
- Caligiuri, Jacobs, Farr 2000:** Caligiuri, P., Jacobs, R., and Farr, J. *The Attitudinal and Behavioral Openness Scale: Scale development and construct validation*. *International Journal of Intercultural Relations*, 24, 27-46
- Guirdham 1999:** Guirdham, M. *Communicating across Cultures*. Basingstoke and London: MacMillan Press.
- Hall and Trager 1953:** Hall, E. T. and Trager, G. *The Analysis of Culture*, Washington D.C. <https://www.state.gov/documents/organization/224663.pdf>
- Hall 1959:** Hall, E. T. *The Silent Language*, Doubleday & Co. Inc., Garden City, New York https://monoskop.org/images/5/57/Hall_Edward_T_The_Silent_Language.pdf
- Kim 2001:** Kim, Y.Y. *Becoming Intercultural: An Integrative Theory of Communication and Cross-Cultural Adaptation*, SAGE Publications Inc., Thousand Oaks
- Tange 2005:** Tange, H. *In a Cultural No-Man's Land – or, how long does culture shock last?* *Journal of Intercultural Communication*, ISSN 1404-1634, 2005, issue 10. <http://www.immi.se/intercultural/nr10/tange.htm>
- Ward, Bochner, Furnham 2005:** Ward, C., Bochner, S., Furnham, A. *The Psychology of Culture Shock*. Taylor & Francis e-Library
- Varner, Iris and Beamer, Linda 2005:** Varner, I. and Beamer, L. *Intercultural Communication in the Global Workplace*. 3rd ed. (1st ed.; 1995). Boston, etc.: McGraw-Hill

Bartelsmann Stiftung and Fondazione Cariplo. Intercultural Competence – The key competence in the 21st century? <https://www.ngobg.info/bg/documents/49/726bartelsmanninterculturalcompetences.pdf>